

СТРАТЮК О. М.,
аспірантка кафедри цивільного права
(Навчально-науковий
юридичний інститут
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»)

УДК 347.72

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.36>

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРИПИНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

У статті проаналізовано питання щодо прийняття й формування законодавчої бази про припинення юридичних осіб. На основі аналізу законодавчих актів, уведених у дію з 1991 року й дотепер, виділено шість етапів розвитку корпоративного законодавства у сфері припинення підприємницьких юридичних осіб. З'ясовано, що етапи становлення законодавчої бази про юридичних осіб за період формування вітчизняного законодавства є й етапами розвитку законодавства про припинення підприємницької юридичної особи. Визначено, що в умовах переходу від планової економіки до розвитку ринкових відносин в Україні законодавство розвивалося в хаотичному порядку, оскільки сформовано внаслідок прийняття законодавчих актів за схемою: закони – кодекси – спеціальні закони. Унаслідок цього інститут припинення юридичних осіб частково врегульовано в кодифікованих актах, а частково – у спеціальних законах, що регулюють правовий статус окремих організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб. Зокрема, серед переліку підприємницьких юридичних осіб найбільш вагому роль відіграють товариства з обмеженою відповідальністю й акціонерні товариства.

Проведено аналіз наукових міркувань щодо доцільності прийняття спеціального закону про припинення (ліквідацію та/або реорганізацію) юридичних осіб. Визначено, що зазначений підхід є аргументованим для низки європейських країн. Зроблено висновок, що в Україні вдосконалення потребують положення спеціальних законів, які регулюють правовий статус окремих організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб. Зміни мають полягати в деталізації форм, способів і процедур припинення цих утворень з урахуванням загальних правил, визначених на кодифікованому рівні. Доведено, що прийняття спеціального нормативно-правового акта в цій сфері призведе до загромодження законодавчого масиву, що спричинить більше колізій у його застосуванні та не сприятиме уніфікації правових норм у контексті регулювання підприємницьких юридичних осіб загалом.

Ключові слова: підприємницька юридична особа, організаційно-правова форма, акціонерне законодавство, уніфікація, припинення юридичних осіб.

Stratyuk O. M. Stages of formation of legislation on the termination of business entities

The article analyzes the issues concerning the adoption and formation of the legal framework for the termination of legal entities. Based on the analysis of legislation, enacted in 1991 and by now identified six stages of corporate legislation on termination of business entities. Established that stages of the legislative framework on legal entities for the period of formation of national legislation is the stage of development of legislation

on termination of a legal entity. It is determined that in the conditions of transition from a planned economy to the development of market relations in Ukraine, the legislation developed in a chaotic manner, since the laws – codes – special laws were formed as a result of the adoption of legislative acts. As a result, the institute for the termination of legal entities is partially regulated in codified acts and partly in special laws governing the legal status of certain organizational and legal forms of entrepreneurial legal entities. In particular, among the list of entrepreneurial legal entities, the most important are limited liability companies and joint stock companies.

The analysis of scientific considerations regarding the expediency of adopting a special law on the termination (liquidation and/or reorganization) of legal entities is carried out. It is determined that this approach is justified for a number of European countries. It is concluded that in Ukraine improvements require special laws that regulate the legal status of certain organizational and legal forms of business entities. Changes should be made to detail the forms, methods and procedures for termination of these entities, taking into account the general rules defined at the codified level. It is proved that the adoption of a special legal act in this field will lead to the accumulation of the legislative mass, which will cause more conflicts in its application and will not facilitate the unification of legal norms in the context of regulation of business entities in general.

Key words: *entrepreneurial legal entity, organizational and legal form, joint-stock legislation, unification, termination of legal entities.*

Вступ. Після проголошення незалежності України держава перейшла на розбудову ринкової економіки, що, як наслідок, зумовило необхідність учинення сукупності дій, пов'язаних із трансформуванням діяльності й правового статусу державних юридичних осіб у приватноправову сферу, і виникнення організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права у тому числі шляхом їх припинення та утворення нових об'єднань.

Постановка завдання. Метою статті є визначити періодизацію прийняття й удосконалення законодавчої бази щодо визначення організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб і їх припинення (створення) в умовах розвитку ринкової економіки в Україні.

Результати дослідження. На певних історичних етапах розвитку держави та законодавства П. Повар пропонує розрізнити три періоди щодо регулювання припинення юридичних осіб, а саме: дорадянський (дореволюційний) період; радянський період; період незалежної України [5, с. 68]. Учений також зазначає, що ще до розпаду СРСР в Україні починає формуватися національне законодавство ринкової економіки [5, с. 73]. Утім указана періодизація відображає тривалий шлях становлення законодавства про припинення юридичних осіб, особливості правового регулювання якого визначалися соціально-економічними та політичними умовами розвитку української державності.

Для сучасного розуміння сутності припинення юридичних осіб вагому значення має законодавча база з моменту переходу України на засади ринкової економіки, що зумовило вектор руху вітчизняного законодавця в протилежному напрямі від планової економіки внаслідок надання пріоритету рівності всіх форм власності, а саме з моменту проголошення незалежності України. У зв'язку з цим варто проаналізувати вітчизняне законодавство з моменту набуття Україною незалежності та становлення ринкових відносин у державі.

Серед перших законів, які прийняті в 1991 році, варто виокремити Закони України: «Про підприємництво» від 07.02.1991, «Про підприємства в Україні» від 27.03.1991, «Про власність» від 07.01.1991, «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991, «Про господарські товариства» від 19.09.1991, «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991.

Одна з найбільш істотних змін у сфері підприємницької діяльності пов'язана з прийняттям низки приватизаційних законів у 1992 році, до яких варто зарахувати Закони України: «Про приватизацію майна державних підприємств» від 04.03.1992 (утрата чинності – з 07.03.2018), «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу прива-

тизацію)» від 06.03.1992 (утрата чинності – з 07.03.2018), «Про приватизаційні папери» від 06.03.1992 (чинний). У вказаних законах прописано порядок приватизації державного майна та правила випуску й конвертації цінних паперів у процедурі продажу такого майна в порядку приватизації, у результаті чого зроблено перші кроки до створення недержавних юридичних осіб, зміни організаційно-правових форм власності колгоспів, підприємств споживчої кооперації. Доповненням до зазначених законів стало видання Указу Президента України «Положення про холдингові компанії, що створюються у процесі корпоратизації і приватизації» від 11.05.1994, яким визначено питання створення, діяльності й ліквідації холдингових компаній.

Крім того, важливим кроком на шляху розвитку законодавства про юридичні особи було прийняття Закону України «Про банкрутство» від 14.05.1992 (утрата чинності – 30.06.1999), що визначав умови й порядок визнання юридичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності банкрутами з метою задоволення претензій кредиторів. Варто зауважити, що в зазначеному Законі визначено важливе правило: «якщо майна банкрута вистачило, щоб задовольнити всі вимоги кредиторів, він вважається вільним від боргів і продовжує свою підприємницьку діяльність», а також положення, яким арбітражному суду надавалося право винести ухвалу про реорганізацію (ліквідацію) юридичної особи, що звільнилася від боргів, тільки у визначених законом випадках.

У 1996–2000 рр. істотно переглянуті норми корпоративного законодавства, а також видані нові закони, спрямовані на правове регулювання створення та припинення юридичних осіб. Зокрема, унесено значні зміни в Закон України «Про господарські товариства», удосконалено законодавство про цінні папери, особливо щодо випуску й обігу акцій.

Новим етапом розвитку нормативно-правового регулювання припинення юридичних осіб в Україні стало прийняття у 2003 році Цивільного кодексу (далі – ЦК) та Господарського кодексу (далі – ГК) України. Так, у ЦК України [10] закріплено загальні правила припинення юридичних осіб і визначено способи, форми, підстави та порядок їх припинення, а також черговість задоволення вимог кредиторів на випадок ліквідації юридичної особи, який із наступними змінами й доповненнями нормативних положень поширює свою дію на всіх юридичних осіб приватного права, у тому числі й підприємницьких. У ГК України теж містилися положення про способи та підстави припинення суб'єктів господарювання, загальний порядок їх ліквідації та задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації цих суб'єктів [1], але на підставі Закону від 13.05.2014 № 1258-VII зазначені положення скасовані з викладенням відсылки до норми про припинення суб'єкта господарювання відповідно до закону.

Водночас прийнято й спеціальні закони, що регулюють правовий статус окремих юридичних осіб чи їх об'єднань. Закон України «Про кооперацію» 10.07.2003 окреслив правові основи функціонування та припинення кооперативів і кооперативних об'єднань. Законом України «Про фермерські господарства» від 19.06.2003 розкрито засади створення й діяльності фермерських господарств у галузі сільського господарства як у статусі юридичної особи, так і без набуття такого статусу. Закон України «Про холдингові компанії» прийнято 15.03.2006, у ньому визначено загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також бланкетні норми, згідно з якими порядок утворення, діяльності й ліквідації холдингових компаній регулюється ЦК України, ГК України, Законом України «Про господарські товариства» в частині, що не суперечить цьому Закону.

Разом із тим найбільш важливим етапом розвитку законодавства про юридичних осіб стало прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 [7], адже весь період становлення вітчизняного законодавства, у тому числі прийняття приватизаційних законів 1992 року, зумовлений створенням в Україні значної кількості акціонерних товариств, що є однією з найбільш важливих для розвитку економіки та промисловості нашої держави організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб.

Утім, незважаючи на критерій їх подальшого поділу за видом діяльності й регулювання спеціальними законами стосовно, наприклад, банків, страхових компаній, унесення змін до законодавства про акціонерні товариства супроводжується масштабними

реформами у сфері корпоративного права. У зв'язку з цим уважаємо за необхідне виділити ще один етап розвитку корпоративного законодавства. Зокрема, важливими змінами у сфері акціонерного законодавства стало прийняття Законів України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» від 23.03.2017 № 1983-VIII, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» від 23.03.2017 № 1984-VIII, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів» від 16.11.2017 № 2210-VIII тощо.

Також винесено на розгляд Верховної Ради України й зареєстровано два законопроекти: Проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства» від 19.12.2019 № 2635 (пропонується закріпити в ЦК України поняття «корпоративні права» та скасувати ГК України) і Проект Закону України «Про акціонерні товариства» від 25.11.2019 № 2493 (пропонується нові правила створення, функціонування та припинення акціонерних товариств, що містять положення щодо корпоративного управління в товариствах англо-американської та континентальної правової сім'ї з можливістю альтернативного вибору тих чи інших норм у регулюванні акціонерних відносин, у тому числі й щодо порядку та способів припинення акціонерних товариств).

Новелою українського законодавства стало прийнятий 06.02.2018 Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», у якому визначено форми та способи припинення товариств з обмеженою й додатковою відповідальністю, розкрито правила захисту прав кредиторів під час виділу та припинення товариства. У 2019 році також прийнято Кодекс України з процедури банкрутства, яким удосконалено правила відновлення платоспроможності боржника й визнання банкрутом юридичних осіб і введено схожі правила щодо фізичних осіб.

Отже, формування інституту юридичної особи прямо пов'язано з такими процесами як створення та припинення цих утворень у порядку та способ, що визначені законом. Тому етапи становлення законодавчої бази про юридичних осіб за період формування вітчизняного законодавства є й етапами розвитку законодавства про припинення юридичної особи, які доцільно структурувати так:

1) 1991–1992 рр. – період закріплення загальних засад підприємництва в Україні, визначення видів і форм власності, видів і форм підприємницьких юридичних осіб, а також загальних правил щодо порядку їх створення й припинення;

2) 1992–1996 рр. – період прийняття приватизаційних законів, що супроводжується перетворенням значної кількості державних юридичних осіб на юридичні особи приватної форми власності чи їх ліквідації, становлення законодавства про банкрутство та про недопущення недобросовісної конкуренції через механізм установлення контролю над діяльністю юридичних осіб;

3) 1996–2003 рр. – період унесення змін до корпоративного законодавства в частині створення та припинення юридичних осіб, прийняття деяких спеціальних законів про правовий статус окремих підприємницьких юридичних осіб, наприклад, банків;

4) 2003–2008 рр. – період кодифікації корпоративного законодавства, а саме введення в дію ЦК України й ГК України, якими встановлено універсальні правила створення та припинення юридичних осіб приватного права, прийняття закону про державну реєстрацію юридичних осіб і законів про правовий статус окремих видів юридичних осіб-кооперативів, фермерських господарств, холдингових компаній;

5) 2008–2017 рр. – період становлення законодавства про акціонерні товариства й оновлення законів про цінні папери, фондовий ринок і про депозитарну діяльність, що визначили спеціальні правила припинення акціонерних товариств і конвертації акцій у порядку їх припинення;

6) 2017 р. – дотепер – уніфікація корпоративного законодавства України до законодавства ЄС і гармонізація з ним, що супроводжується внесенням змін до акціонерного

законодавства та формуванням нового законопроекту про акціонерні товариства, прийняттям закону про товариства з обмеженою відповідальністю й кодифікацією законодавства про банкрутство.

Зазначена періодизація корпоративного законодавства вказує на шляхи систематизації правових норм, які в умовах переходу від планової економіки до розвитку ринкових відносин в Україні є дещо хаотичними, оскільки сформовані внаслідок прийняття законодавчих актів за схемою: закони – кодекси – спеціальні закони, унаслідок чого інститут припинення юридичних осіб частково врегульовано в кодифікованих актах, а частково – у спеціальних законах, що регулюють правовий статус окремих організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб. У зв'язку з цим у науковій доктрині виникла дискусія про доцільність уніфікації правових норм про припинення підприємницьких юридичних осіб у рамках єдиного спеціального нормативно-правового акта.

О. Скоропис зазначає, що таким нормативним актом може бути Закон України «Про реорганізацію та ліквідацію господарських товариств», ознаками якого мають стати захист прав акціонерів, кредиторів і третіх осіб, спрямованість на зменшення низки можливих перепон, що виникають перед господарськими товариствами під час проведення реорганізації й лібералізація самих процедур, пов'язаних із реорганізацією та ліквідацією господарських товариств [9, с. 8]. Таку ж позицію займає О. Макаревич, указуючи, що в законі варто закріпити поняття «ліквідація юридичної особи», визначити вичерпний перелік підстав для її здійснення, порядок і строки проведення та чітко коло уповноважених суб'єктів, що мають право її ініціювати і проводити, їхні права й обов'язки, а також установити заходи відповідальності за зловживання ліквідаційною процедурою [3, с. 112].

Л. Мелех також зазначає, що це зумовлюється насамперед необхідністю чіткої консолідації законодавства щодо цього питання й необхідністю забезпечення комплексного законодавчого регулювання порядку припинення юридичних осіб [4, с. 104]. З корпоративного права України мають бути виведені норми та правові конструкції, які є неефективними (тобто не досягли обраної мети регулювання) або недієвими (є штучними й нездатними до регулювання тих відносин, що є насправді) [4, с. 104].

Така ж позиція відстоюється Міністерством юстиції України, метою діяльності якого є приведення у відповідність до законодавства ЄС національного законодавства України в частині реорганізації та ліквідації товариств, унаслідок чого пропонується передбачити наступний адаптаційний захід – розроблення проекту й відповідне ухвалення Закону України «Про реорганізацію та ліквідацію юридичних осіб» [6, с. 80–81]. Зазначений підхід є аргументованим, оскільки в низці європейських країн справді діє спеціальний закон про припинення юридичних осіб.

Наприклад, регулювання відповідних питань міститься в спеціальному Законі Швейцарії «Про злиття, поділ, перетворення й передачу майна» (Bundesgesetz Fusion, Spaltung, Umwandlung und (Fusionsgesetz, FusG) від 03.10.2003. Швейцарський Закон, крім загальних положень, містить спеціальні положення про злиття: а) установ; б) пенсійних фондів; в) юридичних осіб публічного права [8, с. 74]. Порядок реорганізації й ліквідації юридичних осіб у Чехії регулюється Цивільним кодексом і Законом «Про реорганізацію торгових товариств і кооперативів». У Цивільному кодексі містяться загальні положення, що регулюють реорганізацію й ліквідацію юридичних осіб, а також положення, що визначають особливості реорганізації окремих організаційно-правових форм юридичних осіб: корпорацій (асоціацій), фондів та установ. Законом регулюється порядок реорганізації комерційних юридичних осіб [11, с. 304]. Водночас у польському законодавстві нормативною базою, що закріплює правові засади реорганізації й трансформації торговельних товариств, є положення розділу IV Кодексу торговельних товариств Польщі [2, с. 145].

Утім, щоб сприйняти такий європейський підхід до законотворення, варто звернути увагу на чинну вітчизняну законодавчу базу про підприємницькі юридичні особи, яку становлять ЦК України, ГК України та спеціальні закони, що регулюють правовий статус окремих організаційно-правових форм, перелік яких є вичерпним за ЦК України, а саме: Закон

України «Про акціонерні товариства», Закон України «Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю», Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про кооперацію».

У статтях 104–112 ЦК України закріплено загальні правила про форми та способи припинення юридичних осіб приватного права, підстави й порядок їх припинення, правила захисту прав кредиторів у разі припинення діяльності чи статусу цих організацій [10]. Варто зазначити, що вдосконалення потребують швидше положення спеціальних законів, які регулюють статус окремих організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб, що мають полягати в деталізації форм, способів і процедур припинення цих утворень з урахуванням загальних правил, визначених на кодифікованому рівні. Тому вважаємо, що прийняття спеціального нормативно-правового акта про припинення підприємницьких юридичних осіб не має бути самоціллю законодавця, оскільки загромождає законодавчий масив спеціальними законами, які б регулювали окремі процедури, що відбуваються під час управління юридичними особами, спричинить більше колізій у застосуванні законодавства та не сприятиме уніфікації правових норм у контексті регулювання функціонування підприємницьких юридичних осіб загалом.

Висновки. Отже, юридичні особи не тільки виникають, а й припиняють свою діяльність у встановленому законом порядку. На кодифікованому рівні мають бути закріплені загальні правила про форми, способи, підстави й порядок припинення юридичних осіб, а особливості щодо підстав і порядку реорганізації та ліквідації організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб мають бути уніфіковані та деталізовані спеціальними законами, що регулюють правовий статус таких утворень.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18, 19–20, 21–22. Ст. 144. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Корпоративне право Польщі та України : монографія / В.А. Васильєва, О.Р. Ковалишин, Гербет Анджей та ін. ; за ред. проф. В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 375 с.
3. Макаревич О. Історичний розвиток законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 33–37.
4. Мелех Л.В., Круць К.І. Проблематика правового регулювання корпоративних правовідносин: перспективи використання законодавчого досвіду Європейського Союзу в правовому полі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 102–108.
5. Повар П. Історія розвитку законодавства про ліквідацію підприємств. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2007. № 77–78. С. 68–73.
6. Право компаній: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis communautaire* Європейського Союзу / Міністерство юстиції України ; Державний департамент з питань адаптації законодавства. Київ, 2009. 82 с.
7. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
8. Саветчук В.М. Правове регулювання злиття та приєднання юридичних осіб за правом України та Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 03. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.
9. Скоропис О.М. Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 20 с.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
11. Юридические лица в гражданском праве зарубежных стран : монография / О.В. Гаврилюк, Н.И. Гайдаенко Шер, Д.О. Грачев и др. ; отв. ред. Н.Г. Семилотина. Москва : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: ИНФРА-М, 2015. 432 с.

